

NASLJEĐE PORTUGALSKOG KOLONIJALIZMA U AFRICI

ZVONIMIR DRVAR

Portugal je kao mala europska država značajno sudjelovao u promjenama koje su zahvatile afrički kontinent u zadnjih pet stoljeća, a naročito u razdoblju 1885.-1975. kada je nesmiljenom žestinom provodio režim u svojim kolonijama. Portugal je bio prva strana država koja je došla u Afriku u 15. stoljeću i posljednja koja je iz nje otišla. Tijekom tog razdoblja mnogo se toga promijenilo, kako u Portugalu, tako i u njihovim posjedima, a kasnije kolonijama u Africi.

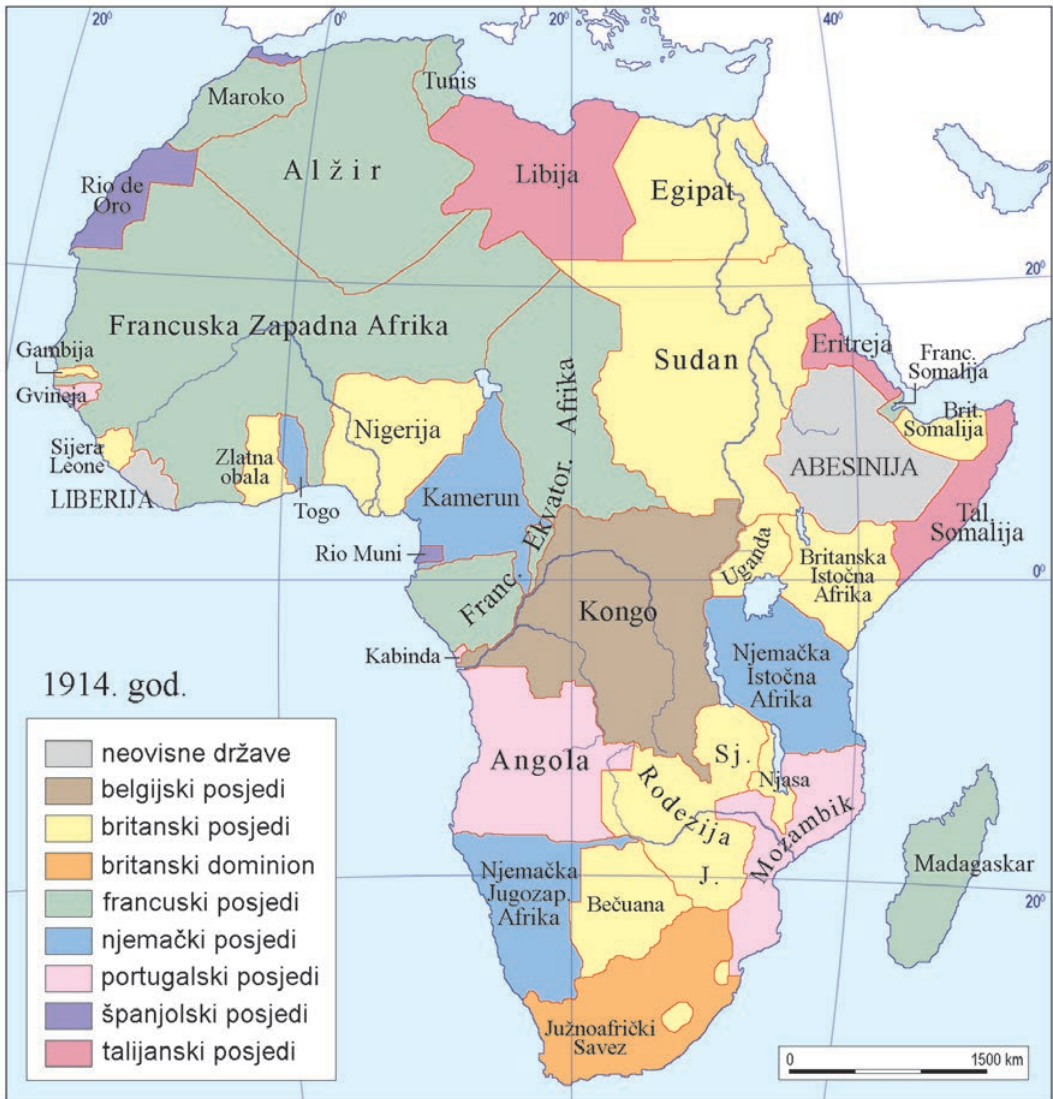
UVOD

"Portugal nije mala zemlja", bio je slogan koji se koristio u doba desničarske diktature političara Antonia de Oliveire Salazara u Portugalu sredinom prošlog stoljeća. I zaista, ako se bolje promotri karta svijeta i bivših portugalskih prekomorskih posjeda, taj slogan vrijedi od riječi do riječi. Samo u Africi portugalski posjedi imali su preko dvadeset puta veću površinu od matične države. Valja naglasiti da je Portugal bio prva strana kolonizatorska sila u Africi u novom vijeku, a posljednji je od svih država napustio svoje posjede u Africi. To razdoblje trajalo je više od petstotinjak godina tijekom

kojih je portugalska vlast u Africi ostavila bogato nasljeđe na materijalnom i nematerijalnom planu. Prvi posjed u Africi Portugal je stekao 1415. zauzimanjem Ceute nakon čega je uslijedila ekspanzija duž obale Atlantskog, a kasnije i Indijskog oceana tijekom 15. i 16. stoljeća. U 17. i 18. stoljeću primjetno je značajno slabljenje portugalskog utjecaja na političkom planu te je Portugal izgubio mnoge svoje posjede. Glavna vrijednost posjeda za portugalsku krunu predstavljala je u tom razdoblju trgovina robljem s Brazilom i ostatkom Europe. Krajem 19. stoljeća uslijedila je kolonijalna podjela Afrike te je Portugalu pripalo pet kolonijalnih

posjeda: Angola, Mozambik, Portugalska Gvineja, Sveti Toma i Princip te Zelenortske otoci. Tijekom 20. stoljeća, Salazarova diktatura je u kolonijama provodila represivan i surov režim ne dopuštajući ni najmanju priliku za osamo-

staljenje i demokraciju u afričkim kolonijama. To je razlog zbog kojeg su portugalske kolonije u Africi posljednje stekle samostalnost. U tekstu koji slijedi pobliže će se opisati nasljeđe portugalskog kolonijalizma u Africi.

Sl. 1. Kolonijalni posjedi u Africi 1914. godine

MATERIJALNA I NEMATERIJALNA OSTAVŠTINA PORTUGALSKOG KOLONIJALIZMA U AFRICI

Kroz razdoblje od nešto više od petsto godina koliko je trajala portugalska prisutnost u Africi mnogo se toga promijenilo pod europskim utjecajem. Može se zasigurno reći da bi Afrika danas bila sasvim drugačiji kontinent da tako dugo nije bila pod vlašću Europljana. Vrlo je teško pronaći dio Afrike koji nije izmijenjen od strane bijelaca (osim možda najnegostoljubljuvijenih dijelova pustinja i prašuma). U mnogim stvarima Africi je koristilo prisustvo europske vlasti budući je ono dovelo do određene modernizacije u raznim pogledima, od društva, infrastrukture, ekonomije i sl. Negativna strana kolonijalizma jest svakakvo zanemarivanje osnovnih ljudskih prava, izrabljivanje resursa te nepostojanje demokracije. Tijekom dugih pola tisućljeća boravka u Africi Portugalci su uvelike izmijenili prirodni pejzaž i kulturnu raznolikost te su ostavili brojne tragove svoje prisutnosti na afričkom tlu.

URBANO NASLJEĐE

Portugalci su u počecima širenja u Africi osnivali trgovačke postaje na obalama, a koje su kasnije postajale začecima urbanoga razvoja. S obzirom na to, u novom urbanom sistemu centara najvažniji su bili gradovi na obali. Obično je jedna od brojnih trgovačkih postaja dobivala ulogu glavnog grada i najveće luke. Osim toga, u Africi je primijenjen tzv. gradu-aliistički tip urbanizacije (Vresk, 2002a) jer se postupno u istraživanju i osnivanju gradova polazilo od obala u unutrašnjost. U tom pravcu bila je usmjerena gradnja gradova, prometnica i željezničkih pruga te eksploatacija sirovina. Kako je najveći grad bio na obali, on se najbrže razvijao što je uzrokovalo nepravilan red veličine centara u urbanim sistemima, što je i danas vidljivo jer se u kolonijalnim urbanim sistemi-

ma veličinom i značenjem ističu glavni gradovi koji se u bivšim portugalskim kolonijama svi odreda nalaze na obali.

Portugalci svoja prva stalna naselja podižu u južnoj Africi u 16. stoljeću. To su između ostalih gradovi Luanda, Benguela, Moçambique, Sena i Tete (sl. 1, sl. 2). To su uglavnom bila mala trgovačka naselja, neka utvrđena, radi zaštite od eventualnih napadača. U Seni na donjem toku rijeke Zambezi je živjelo samo pedesetak Portugalaca, većinom trgovaca i za takva se naselja ne može reći da su bila stalna iako su se održala do danas. Prvo stalno europsko naselje u subsaharskoj Africi Portugalci su osnovali 1576. godine i nazvali ga São Paulo do Luanda, preteču današnje Luande i glavnog grada Angole od 1627. godine. U 16. i 17. stoljeću Portugalci su od i danas značajnih gradova osnovali Bissau, Porto Novo i Lagos (Vresk, 2002a). Na području bivših portugalskih kolonija od današnjih većih gradova 1617. godine osnovano je trgovačko središte São Felipe do Benguela, danas Benguela, jedan od većih gradova Angole.

Na području istočnoafričke obale najstarije naselje utemeljeno je još 1544. godine i nazvano Quelimane čiji naziv potvrđuje uske veze s Arapima u to doba. To naselje nije bilo stalno, no danas je izraslo u jedan od većih gradova Mozambika. Dugo vremena je glavni grad Portugalske Istočne Afrike (današnjeg Mozambika) bio smješten na otoku Mozambiku (Ilha do Moçambique), ali je 1907. godine premješten u grad Lourenço Marques, osnovan 1787., a koji je u samostalnom Mozambiku dobio ime Maputo.

Ostali današnji veći gradovi u Angoli i Mozambiku osnovani su u 19. i 20. stoljeću. Primjerice, danas drugi grad po veličini u Angoli, Huambo, osnovan je 1912. godine na kraju željeznice koja je vodila od luke Lobito prema unutrašnjosti, te je kratko vrijeme bio glavni

grad Portugalske Angole (1912.-1926.) pod imenom Nova Lisboa (Novi Lisabon). Osim tri najveća grada na području Angole na obali je nastao sistem manjih centara koji su razvili prije svega lučke i druge prometne funkcije. Od njih su prema unutrašnjosti sagrađene željezničke pruge i ceste. Od centara na obali s lučko-prometnim funkcijama posebno se ističe Lobito čija je luka formalno otvorena 1925. godine. Lobito zajedno s Benguelom čini jedinstven funkcionalno-prometni kompleks (Vresk, 2002a). U unutrašnjosti je razvijen sistem centara koji je u vezi s političkom organizacijom. Najveća pažnja bila je svakako posvećena Novom Lisabonu koji je u jednom razdoblju imao i funkciju glavnoga grada zahvaljujući zdravijoj i povoljnijoj klimi. Sličan urbani sistem Portugalci su razvili i u Mozambiku. I tamo su najveći centri poput Beire i Lourenço Marquesa (Maputo) na obali te su imali razvijene lučke funkcije. Sistem izgradnje gradova vodio se za sljedećim principima: Lučki gradovi na obali imaju razvijene industrijske funkcije za potrebe prerađivanja robe koja je željeznicom dolazila iz unutrašnjosti. Na drugim krajevima željeznice sagrađena su veća naselja kao što je već spomenuti Huambo, Lubango, Cubango i Malanje u Angoli te Nampula u Mozambiku.

U ostalim kolonijama situacija je bila jednostavnija jer praktički nije postojalo zaleđe tako da je jedini veći grad bio ujedno i glavni (Bissau u Gvineji-Bisau, São Tome na Svetom Tomi i Principu i Praia na Zelenortskim Otocima).

Tijekom svog dugog boravka u Africi, Portugalci su uz urbani razvoj značajno doprinijeli i na području arhitekture i izgradnje gradova, tako da se u mnogim većim gradovima danas jako lijepo može vidjeti portugalska kolonijalna arhitektura. Takva arhitektura prisutna je u središtima gradova, odnosno starim dijelovima gradova. Novi dijelovi gradova izgrađeni su u drugoj polovici 20. stoljeća nakon što je počeo

lo naglo doseljavanje ruralnog stanovništva u veće gradove i izgradnja tzv. divljih naselja. Kolonijalno središte gradova obilježava planska struktura sa pravilnom kvadratnom mrežom glavnih ulica i stambenih objekata, dok su rubovi gradova naglo naseljeni te ne pokazuju nikakvu pravilnost u mreži ulica (Vresk, 2002b).

KULTURNO-POVIJESNO NASLJEDE

Od kulturno-povijesne baštine što ih je za sobom ostavilo dugotrajna portugalska prisutnost valja istaknuti četiri objekta koja se danas nalaze na popisu svjetske kulturne baštine UNESCO-a. Dva objekta nalaze se u bivšim portugalskim kolonijama - to su otok Mozambik (Ilha do Moçambique) uz sjeveroistočnu obalu Mozambika te stari grad Cidade Velha (poznat i kao Ribeira Grande) na otoku São Tiago u otočnoj skupini Zelenortskih Otoka. Preostala dva objekta se nalaze na područjima koje je Portugal tijekom povijesti izgubio, a u ranoj fazi širenja po afričkoj obali predstavljali su značajna uporišta u daljnjim istraživanjima - to su tvrđava Elmina u današnjoj Gani i portugalski grad Mazagan, odnosno današnja El Jadida u Maroku.

Na otoku Mozambiku Portugalci su početkom 16. stoljeća uspostavili svoju bazu koja im je služila kao uporišna točka na putu za Indiju. Otok je od 10. stoljeća bio u arapskom posjedu, a nakon što su ga osvojili Portugalci došlo je do miješanja te dvije kulture što se najbolje očituje u arhitektonskom i građevinskom stilu što je bio glavni uzrok da se otok zaštiti. Mnogobrojne građevine poput obrambenih tvrđava, vijećnica i crkava izgrađene su isključivo od kamena vapnenca i tropskog drveća. Pogotovo valja istaknuti tvrđavu São Sebastião iz 16. stoljeća (sl. 3), lijep primjer portugalske renesansne kolonijalne arhitekture (UNESCO). O važnosti otoka dovoljno govori činjenica da je na njemu sve do kraja 19. stoljeća bio smješten

Sl. 2. Tvrđava São Sebastião na otoku Mozambiku

Izvor: <http://www.igespar.pt/pt/patrimonio/mundial/origemportuguesa/126/>

glavni grad Portugalske istočne Afrike.

Stari grad Cidade Velha na otoku São Tiago svoje začetke pronalazi još u 15. stoljeću, odmah nakon što su prvi ljudi stigli na otok, a poznato je i kao prvo europsko naselje podignuto u tropskom pojasu. U kasnijoj fazi, počevši sa 16. stoljećem grad se razvio u najznačajnije središte trgovine robljem zbog čega je imao vrlo važnu funkciju iduća tri stoljeća. Kroz otok je prolazilo mnogo robova i robe koja se iz Afrike izvozila bilo u Europu ili Brazil te je grad bio i značajno trgovačko središte. Ono što je također doprinijelo da se grad proglasi zaštićenim jest svakako i portugalska kolonijalna arhitektura renesansnog stila 15. i 16. stoljeća koja dominira gradom (UNESCO). Kao i u slučaju otoka Mozambika, početkom 19. stoljeća grad je izgubio na važnosti ukinućem ropstva te je glavni grad premješten u Praiu gdje se i danas nalazi.

Tvrđava São Jorge da Mina imala je strateški

najveću važnost u počecima portugalskog prodiranja. Ta je tvrđava tek jedna u nizu tvrđava podignutih na Zlatnoj obali (današnja Gana) između 15. i 18. stoljeća jer su nakon Portugalcima, svoj utjecaj na tom prostoru širili i Britanci, Nizozemci, Danci i Švedani. Svaki takav utvrđeni objekt predstavljao je centar za eksploataciju zlata iz unutrašnjosti zapadne Afrike. Danas sve te tvrđave čine kompleks koji je zaštićen kao kulturno-povijesna baština pod UNESCO-om, a među njima se nalazi i navedena tvrđava Elmina.

Stari grad Mazagan u Maroku također je vrlo lijep primjer renesansnoga grada pravilne strukture i kolonijalne arhitekture. Nastao je sredinom 16. stoljeća, a u portugalskom posjedu bio je do sredine 18. stoljeća kada je potpao pod maursku vlast koja je dalje nadograđivala grad tako da danas prevladava miješani arapsko-portugalski stil (UNESCO).

Od ostalih kulturnih spomenika za čiju iz-

gradnju su zaslužni Portugalci valja istaknuti jezgre većih gradova kao i mnogobrojne muzeje, katedrale, tvrđave i vijećnice u njima. Velika većina tih spomenika izgrađena je u merkantilističkoj fazi portugalskog širenja, tj. do kraja 18. stoljeća jer se u kolonijalnom razdoblju znatno manje ulagalo u umjetnost i izgled gradova.

RELIGIJSKO NASLJEDE

Tijekom svoga boravka u Africi Portugalci su nametali svoju kulturu, običaje, jezik i vjeru domorodačkim narodima. No, ipak je najjači instrument luzitanizacije portugalske Afrike predstavljala katolička vjera i Crkva koja je dugi niz godina izvršavala pokrštanja afričkih naroda. Prvi koji su započeli s tim procesom bili su isusovački misionari koji su već u 16. stoljeću počeli naviještati novu vjeru Afrikancima. Isusovačke misije često su pratile osvajačke pohode uz obale kontinenta, a kasnije i u unutrašnjost te su ubrzo uspjeli doći i do moćnog carstva Monomotapa u središnjem dijelu porječja rijeke Zambezi. To i ne čudi jer su isusovci i na ostalim novootkrivenim područjima svijeta vodili pokrštanja kao što je bio slučaj s Franjom Ksaverskim u Kini i Macaou te u Južnoj Americi gdje su kretali u istraživanja unutrašnjosti toga kontinenta. Valja napomenuti kako je u prvim stoljećima portugalske prisutnosti u Africi pokrštanje najviše došlo do izražaja u južnoj Africi gdje i nije bilo problema s preobraćenjem tamošnjih naroda s lokalnih religija na kršćanstvo. Znatno je teže bilo pokrštanje u dijelu Afrike gdje je kao vrlo jaka religija prevladavao islam i muslimanska kultura. Stoga ne čudi što je obalni dio zapadne i istočne Afrike i kroz prošlost i danas uglavnom islamski kraj. Na otocima je situacija bila drugačija jer su oni u vrijeme kada su ih Portugalci otkrili bili nenastanjeni te su prisilnim migracijama stanovništva na otoke prenosili i kršćansku vjeru.

No, usprkos svemu, brojna afrička vjerovanja zadržala su se do danas te relativno velik postotak stanovništva određenih država još uvijek prakticira lokalna vjerovanja.

OBRAZOVNO NASLJEDE

Poradi lakše komunikacije s afričkim narodima, Portugalci su određeni broj domorodaca, uglavnom robova, znali prisilno odvoziti u Portugal na izobrazbu te su oni, kasnije oslobođeni robovi, služili kao glavna spona u prenošenju portugalske kulture na afričke narode, a sve to kako bi se ojačale veze matične države s posjedima na drugom kontinentu. Obrazovanje je do sredine 19. stoljeća u posjedima bilo neformalno, tj. isusovci su uz misionarsku djelatnost bili i glavni učitelji i širitelji znanja među afričkim narodima. Tek je 1845. godine u Portugalu donesen zakon o javnim školama u posjedima koje su se polako počele otvarati čime je obrazovni proces proširen na veći dio stanovništva. Međutim, kroz cijelo vrijeme monarhije u Portugalu (koja je srušena državnim udarom 1910.) Crkva je sama morala financirati školovanje i obrazovanje u Africi te su jedini učitelji do onda bili iz reda crkvene vlasti. Dolaskom republike 1910. godine to se promijenilo te je Crkvu počela financirati država, učitelji su polako počeli dolaziti i iz svjetovnog okruženja te su uglavnom bili ili Portugalci koji su otišli u Afriku ili obrazovano domorodačko stanovništvo koje je ipak bilo izuzetno rijetko. Od predmeta koji su se učili u školama naglasak je bio na svega dva. Prije svega, Republici je odgovarala pojačana luzitanizacija Afrike te se mnogo ulagalo u učenje portugalskog jezika, kulture i vjeronauka, dok je učenje afričkih jezika svedeno na minimum sve do 1921. godine kada je potpuno ukinuto. Drugi predmet na kojem se je zasnivalo školovanje bila je poljoprivreda jer se željelo osposobiti buduće radnike za rad na polju, a poljoprivreda je donosila značajan

izvor prihoda, naročito u Angoli i Mozambiku. I do kraja portugalske vlasti u Africi glavni cilj obrazovanja ostao je isti. Djecu je trebalo osposobiti za rad u poljoprivredi kako bi postali dobri i ugledni radnici i kako bi što bolje mogli služiti kolonijalnoj ekonomiji. Nedostatak ostalih predmeta važnih za cjelokupni proces učenja Portugalci su opravdavali bojaznošću da Afrikanci ne bi bili slučajno previše naučeni i kako jednog dana ne bi eventualno svrgnuli portugalsku vlast. Također, željeli su djecu naučiti čitati i pisati, no ne i više od toga zbog iste bojazni. Uglavnom, obrazovni proces u portugalskim kolonijama u usporedbi s onima u drugim kolonijama je bio inferioran te je portugalska vlast izdvajala vrlo malo financijskih sredstava za školovanje stanovništva u svojim kolonijama. S dolaskom desničarske diktature na vlast 1926. godine u Portugalu Crkva je ponovno ojačala te je to iskoristila za oporavak školstva i u Portugalu i u Africi, a uskoro je vlast donijela i zakon kako jedini učitelji u kolonijalnim školama mogu biti isključivo Portugalci. No, u odnosu na Portugal, školstvo je u kolonijama bilo znatno slabije, a obrazovanje znatno kraće, nepotpunije i neobavezno. Diskriminacija Afrikanaca je bila znatna, a pristup obrazovanju bio je naročito težak na višim stupnjevima jer je vlast u školovanje ulagala malo financijskih sredstava. Škole su kroz cijelu kolonijalnu prošlost bile otvarane najviše u gradovima dok su se u selima otvarale sporadično što je najviše ovisilo o vezama i blizini većih gradova. Tek je 1961. godine izjednačeno obrazovanje Afrikanaca i Portugalaca te je uvedeno obvezatno primarno školovanje u kolonijama za djecu od 6. do 12. godine života s tim da su razredi bili odvojeni za mušku i žensku djecu. Tim dekretom nastojale su se još više ojačati veze između Portugala i Afrike jer to je doba kada su neke afričke države proglasile neovisnost, a većina drugih je bila na tom putu. Udžbenici su počeli

prikazivati scene iz svakodnevnog afričkog života što prije nije bio slučaj, a velika se pažnja posvećivala i povijesti kolonija koja je bila obrađivana na luzitanofilski način često prikazujući slike slavni portugalskih pomoraca iz 15. i 16. stoljeća i diktatora Salazara. Reforme su najveći utjecaj imale u Angoli gdje je nešto više od polovice djece (53%) pohađalo školu 1971. godine, a u Mozambiku tek 30%, dok je u Portugalskoj Gvineji taj postotak bio vrlo malen (Sousa Fereira, 1974). Iskorak je napravljen i u visokoškolskom obrazovanju jer su tih godina otvorena i prva sveučilišta u luzofonskoj Africi (1962. u Luandi i Lourenço Marquesu (Maputo), a u Gvineji-Bisau tek nakon samostalnosti). Otvaranjem sveučilišta došlo je do diverzifikacije znanstveno-obrazovnih grana te je po prvi put u povijesti obrazovanja maknut naglasak s učenja poljoprivrede i portugalskog jezika. Osnivanjem sveučilišta Portugal je pokazao da polako dopušta modernizaciju svojih kolonija jer je stanovništvo do tog trenutka bilo vrlo slabo obrazovano. Prilikom za usavršavanjem u znanju imali su vrlo rijetki, uglavnom oni Afrikanci koji su bili asimilirani (tj. koji su prihvatili portugalsku kulturu) te su imali bolji ekonomski status. To stanovništvo je na nastavak obrazovanja odlazilo u Portugal, a među njima su se nalazili i ljudi koji su svojom umjetničkom, kulturnom i političkom djelatnošću pridonijeli razvoju svojih naroda i budućih nacija. Prvi predsjednik Angole i glavni vođa pokreta otpora Agostinho Neto tako je primjerice bio istaknuti književnik i umjetnik, a uz to je i završio studij medicine, dok je vođa pokreta neovisnosti u Portugalskoj Gvineji Amilcar Cabral bio školovani poljoprivrednik i političar. Takvi obrazovani pojedinci često su zauzimali glavna mjesta u oslobodilačkim pokretima i procesima dekolonizacije jer su imali prilike vidjeti, naučiti i doživjeti drugačije prilike od onih koje su prevladavale u Africi. Međutim, problem je

u širenju demokratskih i oslobodilačkih ideja ostatkom kolonija predstavljalo teško uspostavljanje veza s ruralnim i zabačenim dijelovima kao i razjedinjenost mnogobrojnih afričkih plemena koja su živjela u istim kolonijama.

DEMOGRAFSKO NASLJEDE

U demogeografskom pogledu Portugalci su značajno utjecali na broj, sastav i raspodjelu stanovništva za vrijeme svog boravka u Africi. Od sredine 16. do početka 19. stoljeća su bili glavni u trgovini robljem čime su uvelike utjecali na demografske prilike u Africi. Podaci o broju prisilno iseljenih Afrikanaca dosta variraju, no brojka se kreće negdje između 10 i 12 milijuna ljudi što je veliki demografski gubitak. Osim prema Brazilu i Karibima, robovi su se izvozili i preko Sahare u Europu te preko Crvenog mora i Indijskog oceana u Aziju. Vrlo je teško rekonstruirati brojčane odnose između preseljenog stanovništva i onoga koje je ostalo u Africi zbog nedostatka podataka, no pouzdano se zna da je broj afričkog stanovništva stagnirao ili lagano opadao sve do kraja 19. stoljeća. Postoji više razloga tome, a trgovina robljem je jedan od glavnih. Osim direktnog gubitka stanovništva izgubljene su i tzv. buduće generacije, fertilitet je značajno opao jer su većina robova bili muškarci, a tome treba pridonijeti i značajnu stopu mortaliteta. Na početku 18. stoljeća, 2% cjelokupnog zapadnoafričkog stanovništva bilo je isporučeno u Brazil preko Gvinejskog zaljeva (Manning, 2013). Prostorne promjene u broju stanovništva pratile su prisilne migracije pa je tako glavnina stanovništva preseljena na obalu. Žensko roblje najviše je bilo odvođeno upravo iz obalnih područja, dok je muško bilo odvođeno i iz unutrašnjosti. Značajno je bio promijenjen i odnos muškog i ženskog stanovništva te je u nekim razdobljima koeficijent maskuliniteta iznosio samo 75 (Manning, 2013). Portugalci su u tom periodu,

kad je trgovina robljem poprimila globalne razmjere, značajno utjecali na afričko stanovništvo, njegov broj, prostorni razmještaj i sastav. Tako su 1850. godine u Angoli na jednog roba dolazila 4 slobodna Afrikanca. Nakon ukinuća trgovine robljem početkom 19. stoljeća, ona je nastavila neko vrijeme ilegalno funkcionirati sve do kraja istog stoljeća. Međutim, robovski je rad nakon 1878. godine preorijentiran u prisilni rad što je bila samo blaža riječ jer su koloni počeli zapošljavati radnike pod ugovorom te je ropstvo nastavilo i dalje funkcionirati u tom obliku i zapravo nikada za portugalske vlasti nije u potpunosti iskorijenjeno. Najveći je negativni utjecaj trgovina robljem imala u Angoli jer su velika prostranstva tog područja demografski ispražnjena te je isti teritorij imao isti broj stanovnika (5 milijuna) krajem 15. i sredinom 20. stoljeća. Trgovina je osim toga zaustavila prirodan društveni i ekonomski razvoj afričkih zajednica te je tijekom stoljeća postojanja uništila njihove državne i političke strukture.

Svo to vrijeme broj Portugalaca u Africi je bio izrazito malen. U Angoli je sredinom 19. stoljeća bilo prisutno tek oko 1800 Portugalaca (Sousa Ferreira, 1974), a u drugim portugalskim posjedima još i manje. Uglavnom su to bili trgovci zlatom i robljem koji su se nastanili u obalnim područjima jer je pod stvarnom portugalskom kontrolom bio samo taj uzak obalni pojas. U unutrašnjosti su jedino djelovali isusovački misionari, no njih je bilo još manje. Nakon 1885. godine i Berlinskog kongresa na kojem su granice portugalskih kolonija proširene značajno u unutrašnjost uslijedile su borbe s plemenima iz unutrašnjosti kako bi se i u najzabačenijim područjima formalno potvrdila portugalska vlast. Neka područja, koja su 1885. godine pripala Portugalu, pod stvarnu vlast u došla tek u 20. stoljeću (primjerice, otočje Bijagos ispred obale Gvineje Bisau tek je 1936. pri-

pao Portugalu). Uskoro se tim povodom počeo povećavati broj Portugalaca u kolonijama pa je 1897. godine u Angoli bilo oko 9 000 Portugalaca (Sousa Ferreira, 1974) jer je portugalska vlast počela poticati useljavanje bijelaca u Afriku. Kasnije je taj broj samo rastao pa je 1920. bilo 20 000 Portugalaca, a 1940. godine njih čak 44 000 (Iveković, 1984). Doseљnicima je država osiguravala zemlju, sjeme za sijanje, oruđa, stoku, stanove za boravak i kredite. Uskoro se počela primjećivati i diskriminacija afričkog stanovništva jer su se Portugalci počeli zapošљavati i u poslovima vezanim uz poljoprivredu te su bili i do šest puta više plaćeni od Afrikanaca. Mnoga prava su zakidana i onima koji su se odbili asimilirati i poistovjetiti s portugalskom kulturom, a takvih je bilo izuzetno mnogo. U Angoli je 1950. godine bilo samo 30 000 asimiliranog stanovništva (tzv. *assimilados*), a 4 milijuna je bilo domorodačkog stanovništva (tzv. *indigenos*) (Sousa Ferreira, 1974). Jednim kolonijalnim aktom iz 1932. godine za domorodačko stanovništvo koje je odbilo izvršiti zapovijed kolona bila je namijenjena fizička kazna ili u težem slučaju odlazak u logor. Tako je na prisilni rad mogao biti poslan svatko tko nije izvršio svoje porezne obaveze. Prava cjelokupnog afričkog stanovništva izjednačena su tek 1961. godine kada su svi odreda postali portugalskim državljanima. Međutim, na izborima su mogli glasati samo oni koji su znali čitati i pisati portugalski jezik, a takvih je bilo relativno malo, daleko najviše u ruralnim područjima kolonija. Svoja postupanja naspram afričkog stanovništva portugalski premijer (1968.-1974.) Marcelo Caetano, Salazarov nasljednik, objasnio je sljedećim riječima: "Crnce u Angoli moraju usmjeravati i indoktrinirati Europljani... Afrikanci nisu naučili da sami razvijaju teritorij na kojem obitavaju već tisuću godina... Neophodno je da im približimo ideju o radu i da ih izliječimo od lijenosti i besposličarenja, ukoliko

nam je cilj da ispunimo kolonijalnu misiju njihove zaštite..." (Iveković, 1984, 45-46). Apsurd je da su Portugalci svoj kolonijalizam poistovjećivali sa boljitkom afričkih naroda kako bi ih naučili radu i disciplini.

Novi demografski udarac kolonijama su zadali kolonijalni ratovi između 1960. i 1974. godine u kojima je stradalo mnogo afričkog stanovništva. Portugalci su počinili brojne masakre od kojih su tri ostala posebno upamćena po svojoj brutalnosti. To su bili pokolji u Muedi (Mozambik), Baixa do Cassange (Angola) i Pijiguettiju (Portugalska Gvineja). Svi prosvjedi domaćeg stanovništva imali su u temelju protivljenje prisilnom radu i želju za otvaranjem slobodnog tržišta za njihove proizvode i hranu. Zanimljivo je napomenuti kako su u slučaju Muede Portugalci tvrdili da je bilo samo 14 mrtvih, a Afrikanci čak 600 (Iveković, 1984) što pokazuje manipulaciju medijima i obmanu javnosti od strane diktature u Portugalu.

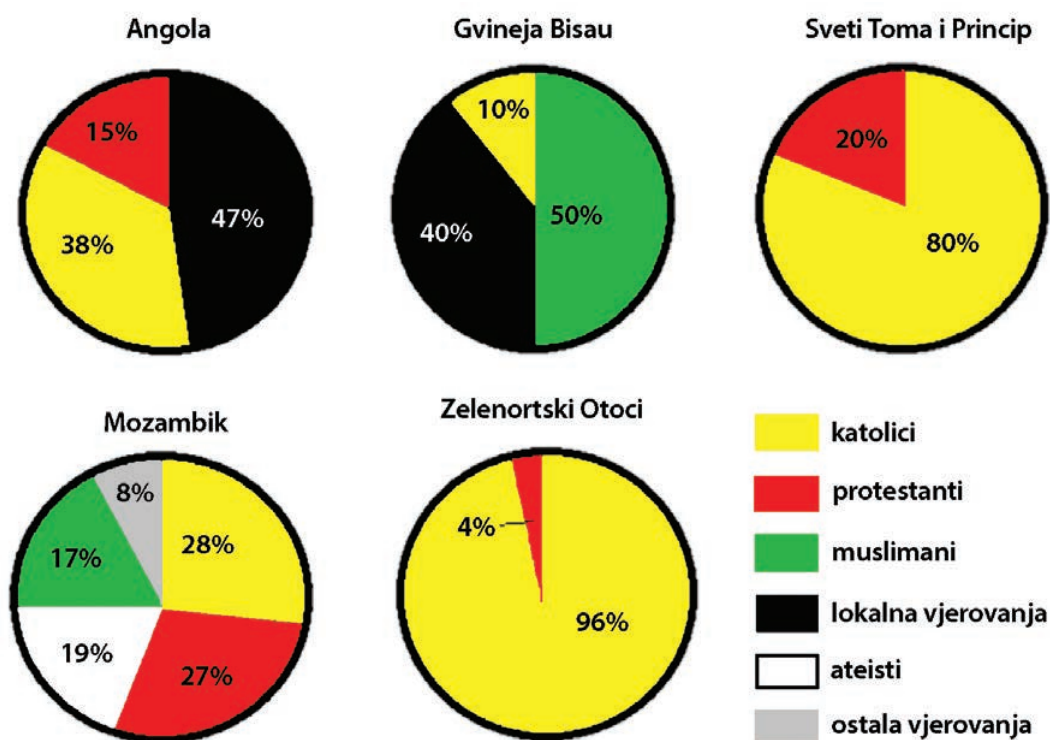
Na otočnim kolonijama situacija je bila drugačija jer je postojala vrlo izražena kreolska zajednica nastala miješanjem Portugalaca i stanovništva koje je s afričkog kopna preseljeno na otoke. Glavni poslovi kojima se kreolska zajednica bavila bili su trgovina, opskrba brodova i rad na plantažama šećerne trske. Takvo miješanje europskog i afričkog stanovništva je u kopnenim kolonijama bilo svedeno na minimum te je tijekom cijelog kolonijalnog perioda postotak afričkog stanovništva u ukupnom bio izrazito visok.

Nakon pada diktature 1974. godine i dobivanja samostalnosti 1975. uslijedilo je brojno iseljavanje Portugalaca i nekih Afrikanaca u Portugal jer se u novim državama kao pripadnici viših klasa nisu mogli ugodno osjećati. Te doseљenike su "pravi" Portugalci osjećali kao prijetnju zbog donošenja drugačijeg životnog stila i boljih sposobnosti za zapošљavanje na poljoprivrednim i srodnim poslovima.

DANAŠNJA KULTURNA SLIKA U BIVŠIM PORTUGALSKIM KOLONIJAMA

Danas se u bivšim portugalskim kolonijama pola tisućljeća portugalske prisutnosti najbolje može primijetiti u još uvijek postojećoj uporabi službenog portugalskog jezika koji je relikv kolonijalnog doba. U široj uporabi su i brojni afrički jezici no niti jedan nema ulogu službenog jezika dok se portugalskim jezikom kao materinjem u kontinentalnim državama koristi manje od 1% cjelokupnog stanovništva, no portugalski i dalje prevladava kao jezik uprave i sporazumijevanja te se u Mozambiku oko trećina sveukupnog stanovništva svakodnevno koristi portugalskim jezikom (Cabecinhas i Feijo, 2010). Gotovo cjelokupno stanovništvo Angole, Mozambika i Gvineje Bisau je afričkog

porijekla, a Portugalaca ima zanemarivo malo. Na otočnim državama situacija je kroz prošlost bila drugačija te na njima živi znatno više bjelačkog stanovništva nego u bivšim kopnenim kolonijama. Razlozi tome su prisilne migracije sa afričkog kopna i znatno miješanje europskog i afričkog stanovništva na plantažama što je rezultiralo bogatom kreolskom kulturom i narječjem portugalskog jezika. Također, religijska pripadnost na Zelenortskim Otocima i Svetom Tomi i Principu pokazuje dugačku pripadnost Portugalu jer je velika većina stanovništva katoličke vjeroispovijesti. To se najbolje objašnjava činjenicom da jednostavno nije bilo problema u pokrštavanju i postojanju drugih jakih religija koje bi to omele. U kopnenim kolonijama situacija je donekle drugačija, pogotovo u Gvineji Bisau gdje je katoličkog stanovništva

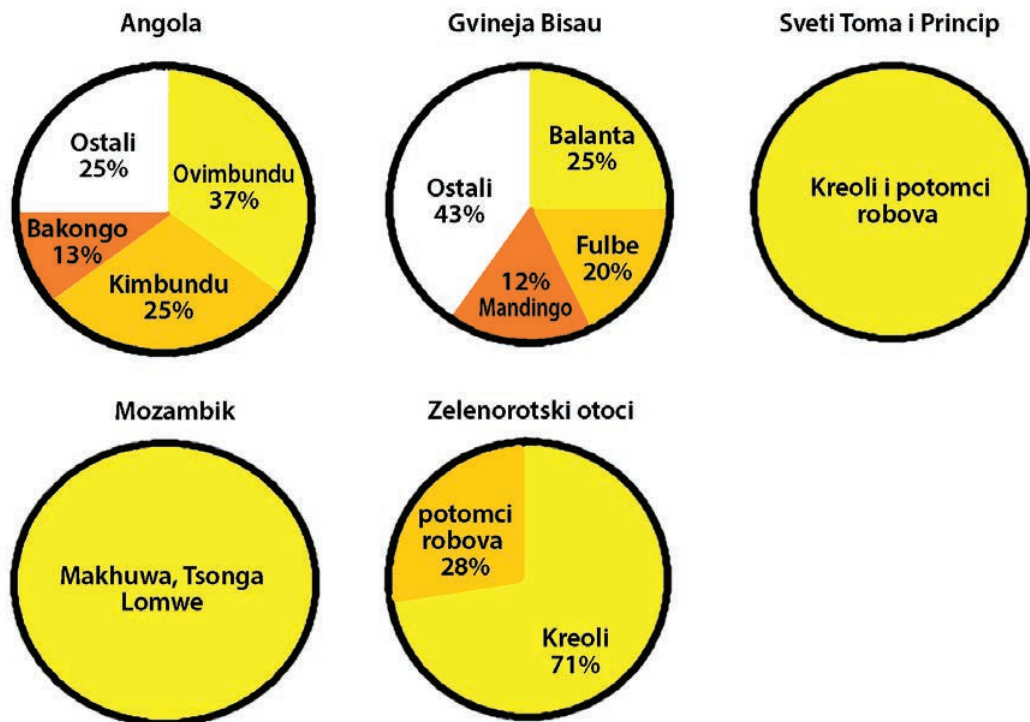
Sl. 3. Religijski sastav stanovništva u bivšim portugalskim kolonijama sredinom 2013. godine

Izvor: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

vrlo mali broj nauštrb muslimana i lokalnih vjervovanja usprkos tome što je to država u kojoj je portugalska vlast najduže trajala, no međutim nije uspjela promijeniti religijski mozaik te su religije koje su prevladavale i prije dolaska Portugalaca i danas glavne po broju sljedbenika. U Angoli i Mozambiku je otprilike situacija jednaka. U Angoli ima više pripadnika afričkih vjerovanja, a u Mozambiku ima relativno dosta muslimana što je posljedica duge arapske prisutnosti na istočnoafričkoj obali još od 10. stoljeća, dok je postotak katolika otprilike jednak u obje države (sl. 3, sl. 4). Religijska i jezična pripadnost možda su najbolji pokazatelji prošlosti i povijesti određenog područja jer se na taj način najbolje ocrta rezultat mnogobrojnih migracija i miješanja stanovništva.

DANAŠNJE VEZE IZMEĐU PORTUGALA I BIVŠIH KOLONIJA

Kako bi okupio svoje bivše kolonije na jednom mjestu, Portugal je 21 godinu nakon odlaska iz Afrike 1996. godine osnovao Zajednicu država s portugalskog govornog područja (CPLP - Comunidade dos Países de Língua Portuguesa) koju osim Portugala čini još sedam država, bivših portugalskih kolonija, u kojima je službeni jezik portugalski, a to su Angola, Brazil, Gvineja Bisau, Istočni Timor, Mozambik, Sveti Toma i Princip te Zelenortski Otoci (Cabecinhas i Feijo, 2010). Dakle, ova zajednica okupila je i dvije bivše kolonije izvan Afrike, a stvorena je po uzoru na britanski Commonwealth. Usprkos postojanju te zajednice veze između država članica su još uvijek slabo izražene. Glavna

Sl. 4. Narodnosni sastav stanovništva u bivšim portugalskim kolonijama sredinom 2013. godine

Izvor: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

portugalska ideja prilikom osnivanja zajednice koja je istaknuta u konstituciji bila je sačuvati povijesnu povezanost između država, a sve to kako bi se i u budućnosti nastavila suradnja između članica. Međutim, iako su dugi niz godina i stoljeća današnje članice te zajednice bile

povezane, sigurno je da na "zajedničku" povijest gledaju drugačije jer teško je za očekivati da će isti pogled na kolonizatorsku prošlost imati ljudi u Africi čiji su preci bili pod stalnom stegom i ljudi u Portugalu koji je bio glavni akter u provođenju kolonizacijske politike.

ZAKLJUČAK

Europa je u mnogočemu značajno izmijenila povijest Afrike. Da nije bilo europskog utjecaja Afrika bi prošla kroz drugačiji razvoja i danas bi znatno drugačije izgledala. Ovako se čini da je Afrika naglo preskočila jednu, ako ne i više stepenica ekonomskog i socijalnog razvoja. Kada netko tko je moćniji izvana diktira razvoj određenog područja vrlo je teško očekivati pozitivan ishod. Europljani nikada nisu uspjeli razumjeti Afriku niti to zapravo i mogu učiniti. Afriku mogu razumjeti samo Afrikanci, ljudi kojima je ona prava domovina i koji je znaju čuvati i brinuti se za nju. Pogreška je odavno učinjena i pet stoljeća sustavnog izrabljivanja afričkog stanovništva u vidu trgovine robljem i na mnoge druge načine ostavilo je traga. Mnogobrojni ratovi vođeni za oslobođenje od strane vlasti koji su naročito pogodile portugalske kolonije, a nakon toga i brojni građanski ratovi dodatno su naštetili Africi. Može se zaključiti da su Portugalci bili nesmiljeni kolonizatori Afrike, a režim koji je provodila desnica na vlasti u Portugalu bio je izrazito represivan za afričko stanovništvo te nimalo nije popuštao bilo kakvim zahtjevima domorodaca iako su oni imali status portugalskih državljana.

LITERATURA

CABECINHAS, R., FEIJO, J., 2010: Collective memories of Portuguese Colonial Action in Africa: Representations of the Colonial Past among Mozambicans and Portuguese youths, *International journal of conflict and violence* 4 (1), 28-44.

IVEKOVIĆ, I., 1984: *Afrika u tranziciji - antikolonijalna i socijalna revolucija u bivšim portugalskim kolonijama*, Centar CK SKH za idejno-teorijski rad, Zagreb.

MANNING, P., 2013: African population, 1650-1950: Methods for New Estimates by region, *African Economic History Conference*, Vancouver.

SOUSA FERREIRA, E., 1974: *Portuguese colonialism in Africa: the end of an era*, UNESCO Press, Paris.

VRESK, M., 2002a: *Razvoj urbanih sistema u svijetu*, Školska knjiga, Zagreb.

VRESK, M., 2002b: *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb

IZVORI

CIA, <https://www.cia.gov> (2.10.2013.)

Património cultural, <http://www.igespar.pt> (2.10.2013.)

UNESCO, <http://whc.unesco.org> (2.10.2013.)